

שנה ראשונה

א

תחילתו של ש"י עגנון קבועה ועומדת — ענינה, כנודע, סיפורו שעל שמו ולשמו ברר לו את שמו. בחינת עראי שסופו קבע, הוא הסיפור „עגונות“, שנדפס בחוברת הראשונה של „העומר“ של ש. בן-ציון. מה שאין כן תחילתו של ש"י טשאטשקיס — בה צריך הבדלה בין החלקה העברית ובין החלקה היידיית, שראשונה תאריכה וענינה ידועים יותר, ואילו אתרונה תאריכה וענינה אינם ידועים כליכך. עם-זאת גם החלקה העברית תחילתה כפולה — המספר עצמו רואה אותה בשירו „גיבור קטן“, שנדפס בשנת תרס"ד, ובמלאות חמישים שנה לפירסומו, דיברו גם הוא, בנאומר בטכס חלוקת פרס-ישראל שזכה בו, וגם העתונות, במאמרים לרגל הפרס וסביביו, בלשון: יובל היא שנת-החמישים. אולם תחילה זו קדמה לה תחילה, הכולונה לשיר שנדפס שנה אחת קודם, והוא שיר-הסכמה לקונטרס, „מנחת יהודה“ לר' יהודה צבי גלבארד, ואמנם היידיית אף היא תחילתה כפולה — לכאורה ראשיתה קבוצת שירים ומאמרים שנדפסו מעל עמודי „דער יודישער וועקער“, שיצא בבוטשאטש ונדפס בסטאניסלאב, והשירים אפשר שקהל-קוראינו יקראם גם עתה, לאחר שחורתי ופירסמתיים (קצתם ב„גאלדענע קייט“, קצתם ב„הפועל הצעיר“, וכולם זה מקרוב בסיפא לתרגום היידי של „סיפור פשוט“, ניו-יורק, 1958, עמ' 280—291, סיפא שניתנה בנוסח עברי גם בספרי עתה). אולם גם תחילה זו קדמה לה תחילה; וכבר העירותי במאמרי על נוסח סטאניסלאב („ערים ואמהות בישראל“, כרך ה', עמ' 389) כי ב„סטאניסלאוער וואכענבלאט“ נדפס בתרס"ג שירו של המספר שלנו וענינו יוסף דילה ריינה, וכנראה פירסום השיר היידי הזה קדם משהו לפרסום שיר-ההסכמה העברי. אמרנו: כנראה, שכן המחבר עצמו מעמעם בזה — ברשימה האבטוביוגרפית הקצרה שלו, השמורה ב„גנוזים“ (נדפסה השתא ב„הפועל הצעיר“, גל. 43), הוא אומר: „ראשית דברי בדפוס הסכמה בחרוזים על ספר מנחת יהודה או בית יהודה על אגדות הש"ס (שנת תרס"ג), אבל דומני שקודם לזה פירסמתי באידיית שיר סיפורי ר' יוסף דילה ריינה“, ואילו בשיתה עם רפאל בשן („מעריב“, גל. 4246) נאמר בשמו: „הדבר הראשון שכתבתי היתה הסכמה

על ספר אחד בהלכה ואגדה שקרוי היה „מנחת יהודה“ או „בית יהודה“ מאת בעל-המהכבר ר' יהודה צבי גלברט. זה היה ספר בהלכה ואגדה. אח"כ [אחר כך] פרסמתי בלשון אידיש בלדה על ר' יוסף דילה ריינה בעתון „סטניסלבוו ווכנבלאט“. בבקשה תכתוב את שם העתון שלא מצוי ברשותי. אולי מישהו העתון נמצא תחת ידו. אין אפוא בידנו להכריע, אם קדמה לשון-אבות או לשון-אמהות, ולענין שם הקונטרס הרי „בית יהודה“ יצא בתר"ס, ואך „מנחת יהודה“ יצאה מחברתה ראשונה בתרס"ג.

לענין תחילת-תחילתה של החלקה העברית, כלומר שיר-ההסכמה, הרי מחברו של הקונטרס ראוי לתשומת-דעת גם מצד עצמו, גם מצד חלקו בטיפולוגיה של מחברים וסופרים, שנודמנו לו למספר שלנו ונצודו בשופרת התבוננותו. ר' יהודה צבי גלברט, איש יאָזלוביץ, היה טיפוס של בעל-מחבר שנודע בקונטרסיו השונים, שנתפרסמו, למן תרמ"ב עד תרע"א. מהם בכפל מהדורה דפוסים בכתב רש"י, והיה מחזר בהם על פני קהילות-ישראל בגלילות קרובים לו. ומקיים בנאמנות דברי החכם: כל ימי עני רעים, היה מתלמידיו ומוקיריו של ר' ישעיה מאיר כהנא-שפירא, רבה של טשורטקוב (נכדתו היא שרה שפירא, מחברת השיר הנודע „אל טל ואָל מטר, דמעי ירטיבו“) שיגיעתו בתיקון החינוך, כתכניתו שפירסם גם מעל עמודי „המגיד“ בליק, העלתה עליו חמתי-יריבים עד שהוכרח לעזוב את הרבנות ואת העיר ולנדוד לטשורנוביץ ולהתפרנס בה על מסחר-תכשיטים. התלמיד, שנאמן לו (אחרי פטירתו פירסם דרוש-הספד עליו ושמו „שמש ומגן“), עמידתו עמידת-אמצע, עירוב של ירא ותם ושל משכיל, ועיקר עיסוקו בקונטרסיו ביאור דברי האגדה של חז"ל, שהוחזקו לו בקיאים במיני חכמות, וביותר במדעי-הטבע נוסח הצאירה-משכילים לפני כשלושה דורות. בנדודיו היה מקבץ הסכמות של גדולי רבני גליציה ובוקובינה ומפרסם דבריהם בראשי קונטרסיו. ופעמים אף פנה למרחוק — כך, למשל, כותב לו דבר-עידוד רבה הנודע של פאריס ר' צדוק הכהן, ובסופם הערה באותיות-זעירות: עם תשורה קטנה סך ר' פרי' [= עשרה פראנק]. אולם ראה ענין גם בדברי הסכמה של משכילים מעטים — מהם הלל כהנא בעל „גלילות הארץ“, וכמין תוספת חן היו לו דברי הסכמה דרך-שיר, שכתבום אברכים ונערים. מדברי שיר אלה נבליט שלוש דוגמאות. דוגמה ראשונה שירו של שמואל מייזלש שישב בפשמישל, בבית אביו. בנו של רבה הנודע ר' יוסף חנינא ליפא — הכותב הוא בן כ"ג וקצת דברים שלו כבר נתפרסמו ברבים ולא ייצאו כשלוש שנים ויהא עורכו של הפאמילינבלאט הידוע בהאמבורג. דוגמה אחרת שירו של מאיר שפירא שישב בבית חותנו ר' יעקב ברייטמן בטארנופול — הכותב הוא בן י"ט ושמעו כעילוי מתפרסם והולך ולא ייצאו

שנים מרובות ויישב על כסא רבנות ויילך מחיל אל חיל עד שייסד בית חיל היא ישיבת חכמי לובלין. דוגמה אחרונה שירו של שמאל יוסף הלוי טשאטשקיס שישב בבוטשאטש בכית אביו ר' שלום מרדכי — הכותב הוא בן י"ד, וגם הוא לא יחכה רוב שנים לפירסומו שיתפשט וילך. אפילו על פי שלוש דוגמאות אלו קשה לומר, כי אותו בעל מחבר מלקט שירי הסכמה לא גילה חוש ריח בבחירת אברכים ונערים. וראוי להביא קצת דבריו, שהם תיאור עצמו בידי עצמו: „אכן כבר נודע הדבר מגורל כל מחבר עברי בימים ההם ובזמן הזה אשר מועטים המה בני עליה אשר יקדמו לקראת מחבר ספר ביאורי תוה"ק [= תורתנו הקדושה] לקבלו בסבר פנים יפות ולהראותו פנים שחזקות לאמור לפעלו טבא הוא כ"א [= כי אם] נהפוך הוא שבבית הקונים ינחלו בושט וחרפה, בחוץ ימצאו אגודות מבקרים למצוא בדבריו שגינות וחסרונות יען שלא כיוון בחיבורו לרעתם טרם ישפטו לשקול את הרעיון העולה על רוח דעתם במאזני שכלם אם זך ואם ישר פעלו ויכשר לעלות על מזבח הדפוס. ואף גם זאת ידעתי רפיון כוחי כי לא עט סופר לי ולא איש דברים אנוכי מתמול שלשום לדבר על טהרת שפת עבר, וע"כ [= ועל כן] ישפוט כל הולך במעגלי צדק ומישרים שלא באתי בחיבורי הנוכחי להתעטף בטלית ועטרת מחבר כי אם בזאת אבוא אל הקודש אשר לא כדת נגד רצוני כי אכן פעולתי את אלהי לעשות רצון אבי שבשמים. ולקרא בקול ד' קול לו קול אליו: מי לד' אליו" (ספר בית־יהודה, מונקאטש, 1900).

ונסיים בשתיים הערות — הערה ראשונה: ככל המשוער דמותו של בעל־המחבר הזה מציצה מבין קפלי־התיאור של חצאי־משכילים העתידיים להזדמן בסיפוריו של בעל־שר־ההסכמה; הערה אחרונה: ראשית הופעתו של בעל־השיר היתה בתחומו של בעל מחבר ישר, בתחומה של הקונסרווה.

ב

הערה אחרונה דין להמשיכה, בבואנו לדון בחלקה העברית ותחילתה המקובלת, כלומר: למן השיר „גיבור קטן", שהרי פירסומו גם הוא בתחומה של הקונסרווה. שיר זה נדפס, כנודע, על עמודי השבועון „המצפה" שבעריכתו של שמעון מנחם לזר בקראקא. שנת פירסומו של השיר היא גם שנתו הראשונה של השבועון, שראה עצמו בחינת עתון מיוחד לגליציה וליתר ארצות אירופה התיכונה, והמ"לים, שמעון מנחם לזר ונפתלי הוף, ראו בשער גליונם הראשון לבאר את ייסוד מפעלם וטעמו לאמור: „שני העתונים העבריים היוצאים היום ברוסיה ערוכים אמנם בטוב טעם, אבל ידי העורכים אסורות, אסור לעתוני רוסיה להודיע כל דבר חשוב

אשר נפל בארצם. אסור להם להגיד דבר אמת על אודות מצב היהודים. חצי כל עמנו, היושבים ברוסיה, ועל אודות הרדיפות והשיטנה המתחוללות נגדם בכל עת". אם נזכור, כי אנו עתה שנה אחרי זעזוע קישינוב, יובן לנו משקל הדברים, אם כי לא נוכל להצטרף לדברי הפסול הקשים שהמו"לים מטילים בעתוני היהודים ברוסיה: "רק קול משק נשיקת השבט והמית ההשתחויות והקדוה נשמע מעתוני היהודים אשר ברוסיה, עד שיהיה לזרא ולגועל נפש בעינינו". השבועון, הרוצה להעזר בכל מנת אפשרות החירות שניתנה באוסטריה ולא ניתנה ברוסיה, מוותר מלכתחילה על כניסתו לרוסיה, שלא יהא חייב בכבילת דיבורו ונעימתו. דומה, כי העורך התעלם או הכחיד או באמת לא ידע בעצמו את עיקר הגרם של מפעלו — כלי-מבטא לכוחות ציבור-מבית, ציבור יהודי-גליציה, בעלי מגמה שמרנית-מתונה, שתכנית ציונית והשכלה עברית הם מיסודיה. הערכת המפעל היא פרשה לגופה ותבוא שעה. לענינו עתה נסתפק בשתי נקודות. נקודה ראשונה, שירטוט מה באישיותו של העורך — היווג בין למדנות והשכלה היה לו מורש-מבית (אביו ר' לייב לזר חובש-ספדיק ומחבר-מליצות, כגון שיר תהילה לכבוד מונטפיורי, מחוקק היה בעירו, פשמישל, איש צדיק ושנים הרבה היו תמימי עירו מדליקים נרות על קברו, ובידי נכדו, ד"ר דוד לזר, נשמרה קבוצת-שיריו). העמיק ידיעתו ועסק הרבה בחקר המקרא וביחוד בחקר המדרשות. קהל העברים הכירו קודם שבוענו, ממחקריו על עשרת השבטים שנדפסו תחילה ב"השלוח" ולימים בספר, דור אחרון מכירו מן המילון הגרמני-עברי שחיברו הוא וג'. ה. טורטשינר. ואילו דור הביניים הכירו ביחד כעורך "מצפה", שקיומו נמשך כשמונה-עשרה שנה. עולמו היה, בעצם, עולם העיון והחקר ונמשך, אולי בהיפך-תכונתו, לפובליציסטיקה כעוזרו של שמואל יעקב פוכס בעריכת "המגיד" בקראקא, ולשנים בנה שם את בימתו שלו. נקודה אחרונה, דרכו בעתונו בעניני ספרות — כבר בתכניתו הבטיח, כי יבוא בכל גליון סיפור נחמד או ציור יפה, המתאים לרוח היהודי ומוסרו, גם שירים מטובי פייטנינו; גם לדברי בדיחות יושם לב". לימים ייסד קובץ שיצא לעתים מזומנות, היא "רמת המצפה", אולם בתחילה קבע בעתונו שני מדורים — מדור אחד מעל הקו, הקרוי: בשדה הספרות והמדעים, שרוב מצעו נכבש לדברי-חקר (מהם מחקריו של צ. ה. ווטשטיין בקדמוניות יהודי קראקא בפרט, ויהודי פולין בכלל), וקצתו לדבר סיפור או מכתם; מדור אחר מתחת לקו, הקרוי: פיליטון, ובו באו, כמעט בתמידות, דברי-שיר ודברי-סיפור, ניכר, שהעורך היתה לו מגמה לעודד סופרים צעירים בגלילותיה, ואמנם מספרם מתרבה והולך. לפי שסקירתנו מכוונת לשנה ראשונה בלבד בעיר, כי במדור הסיפורים ניתנו, בתקופה קצרה זו, קצת תרגומים בין

מבית — משל שלום אש ואברהם ריזנין, בין מחץ — משל מאכסים גורקי וקאזימיז' טיטמייאר, אבל הם תפסו מקום מועט, שרובו ניתן לסופרים או פרחי-סופרים עבריים, ובשיר כמעט שלא היה תרגום. העורך, שכינס כשלושה משמרות סופרים, קירב, כמובן, מותיקיהם — ואותה שנה בולטים מהם נתן נטע סמואלי בן-נ"ח, המפרסם פה דבר סיפור ושיר; כמותו כבן-גילו צבי הירש גלברג הם כנציגי הוטיראנים — ראשון עיקר-פירסומו: על „כנף רננים" שלו ואחרון עיקר-פירסומו על „המתאונן" שלו. והצד השווה בכתיבתם עתה כתיבת שיריים. כדרך-מקרה מצטרף להם נפתלי הירץ אימבר, שכן שירו (והוא שירו הנודע, שבו השביע דור-גאילים בארץ להעלות עצמותיו לירושלים) בא בתיווכו של אחיו, וגם הוא יצירתו במזל הערב-יומו. שלישיה זו מתחבר לה פחות בשירתו ומרובה בחידודו שמואל ווייסמן-חיות, שהלך באותה שנה לעולמו. לאחריהם באים צעירים יותר, כמו „שב"ם" [= שמעון בן מנחם] גוטספלד מיאגולניצה, שעיקר ענינו בעיות-חינוך, אך הוא כותב פה גם דבר-שיר גם מאמר על איבסן — הוא כבר נודע אז, למן ימי „העם" של ד. זילברבוש ולייבל שוביש, ולימים נעלם מבימות-העברים, ששימש שנים הרבה מנהל בתי-ספר עממיים גרמניים באוסטריה עלית ובשטייאָרמאַרק, עד שחזר אחרי מלחמת-העולם הראשונה והיה מורה עברי בעיר-פולין, ונשמר תיאור פגישה בין שני זקנים, בינו ובין יעקב רבינוביץ בולקוביסקי. משמרת צעירה במעט הם סופרים שכבר נודעו — מי במידה מרובה, כראובן פאהן שציר-מגוריו, האליטש, כמושב הקראים הניהה לו פתח סיפורים ומחקרים, מי במידה מתעטה כאברהם לבנסארט, איש סטאניסלאב שנחשב ככוכב עולה, אך אורו המועט התנכלו לו חליו וקוצר-ימיו. אחריהם באים שמות רבים, מהם פוסעי פסיעות ראשונות — הרי צמד האיצים, איצי שפארד מברחדשין ואיצי שנה מוויזניץ, הרי שלום פוסמן מליזינסק ויעקב לינדר ואחרים, שלא נועדה להם אחרית, לא-כל-שכן גדולה, במלכות-הפואזיה; וכמותם המספרים — הרי שמואל הכהן שפירא מקראקא ומנשה טייטלבוים מטארנא ועוזיאל לייביש קורנבליס מראדוביץ ואברהם שטיינגרג מטשוידן ואחרים, שלא נועדה להם אחרית, לא-כל-שכן-גדולה, במלכות-הפרוזה. להזכרה מיוחדת ראויה האשה היחידה הכותבת — היא אסתר שובר, שתירגמה פה סיפורו של קאזימיז' טיטמייאר, אולם אף שהיא אותה שנה בחינת אוניקום, אינה עשויה שתתמיה, שהרי דודה שמואל ווייסמן-חיות סופר עברי היה דודתה, אשתו מרת דבורה וייסמן-חיות, סופרת עברית היתה, אבל הם וכמותם מעידים, עד מה העורך פתח דלתותיו לפני מתחילים ומנסים, אם מתוך מגמה גלויה של עידת.

כוחות עולים או מדמים לעלות בגלילות-מולדתו, אם מתוך מגמה סמוית של אוטארכיה.

הנהגה בחוג הכוחות האלה נגלה פה גם שמו של ש"י טשאטשקיס, ואם לא נאמר להשתעשע בנבואה-לאחור, לא נוכל לומר, כי עליפי יצירי הנער, שנתפרסמו אותה שנה ולאחריה, ניתן להכיר או אפילו לנחש, כי נוצר לגדולות, וממילא אין אנו תולים הכרה כזאת או נחוש כזה בעורך, ונראה לנו כי כמנהגו נהג — כדרך שקירב אברכים ונערים אחרים, קירב גם את הנער הזה, רמתם רמתו דרכם דרכו, ועודו כמי שסוד-כוחו עלום ממנו עצמו, קל וחומר מזולתו. בדוחק ניתן לומר, כי העורך חש משהו, ועודת לכך החשד שבו — ושעליו סיפר ברבים בנו ד"ר דוד לור — הוא החשד, כי שירי הנער לא בידו נכתבו, שכן נראו לו לעורך טובים מנשי גיל-כותבם. אם החשד הגיע אל הנער הכותב, לא היה כחדשה בעיניו, שכבר חשדו על כך ארבע שנים קודם לכן בן-עירו הסופר איצ'י סרנהוף, עורך "ספרי שעשועים" — כשהנער בן העשר, כתב לו ברכת ראש השנה בחרוזים, ענה לו הסופר בחרוזים גם הוא, ואפילו בחרוזים כפול-לשון, ובהם המה כחשד הזה, כלומר שהשיר לא הנער שמואל יוסף חיברו אלא אביו, ר' שלום מרדכי חיברו, וכך לשונו הבדוחה:

אל הנער שמואל גרו קהל	דילמא לאו אביהו אתה
בשמחה מיוחדת וטהורה	אף כי שמך בסופו נעוץ
קבלתי ברכתך השיר	גמכס הט אס ון טטה
כיהוב אובר זר מרוא	אבגשריבן דסטו אס
טומר איז אס נישט פון דיר	— שקנץ.

אכל יהיה כן א כן.
באהבה אקבל מנחת ש"י,
אויב ס'איז זיין גדיקט אודר זיין,
זיי גזונד סיי וי סיי.

חילופי ברכות אלו — ודברי הנער הם הדבר הקדום ביותר משל ביכוריו שהגיעו לידיו — פירסמתים ראשונה ב"דבר" ולימים כנסם ישראל סגן כנספה בספרו של יצחק פרנהוף, "ספר המתנגדים" (עמ' 215-216).

ג

ארבעה שירים הם לש"י טשאטשקיס, שהרפיסם עורך "המצפה" בשנתו הראשונה, וראשונה בא שירו הנזכר, גיבור קטן" (שנה א. גל' ד, כ"א באייר חרס"ד. 6 במאי 1904) וכך לשונו:

מוריד קשתו ומרימה
לכל פאתי רקיע,
ועל שפתיו שחוק נקמה
ורוממות רוח יביע.

זהרי חמה נחבאים,
גגה זיק האחרון גוע
וחיל כוכבי נשף באים
למנוחתה השמש נסעה.

ואלפי עינים יציצו ממעל
ממרום יתמלטו דמעות
ילד קטן! שגיא כח!
עוד לעמך תראה נפלאות.

ועל הדרגש של הקלוז
נצב ילד קטן,
בידו חצים, קשת ידוך
יורה כלפי שטן.

מתחת לשיר כתב המשורר: "לג בעומר תרס"ד. אין בידנו לקבוע, אם השיר שלפנינו, שנשאו הוא כמועמד־שבממילא לסטיריאויטפ, משמר בקרבו גרעינה של חווייה, אבל דומה כי פיתוחו מעיד על־כך, שכן התיאור המצוי היה מגיח לו לאותו ילד קטן שיבחון כוח־קשתו אם לא ביער או בשדה הרי לפחות ברחוב או בחצר, ואילו לפנינו ארבעה בתים ששניים מהם, הקיצוניים, מתארים — ראשון אחרית־יום ואחרון ראשית־לילה, לאמור מתארים את החוץ; ואילו שני הבתים שבאמצע מתארים את הקלוז ומעשה הילד הקטן בו, לאמור מתארים את הפנים. ואם הנחתנו על מציאות גרעינה של חווייה היא נכונה, הרי שעתה חלה בקדמת־ילדות — קטנותו של הילד המודגשת בעמידתו על הדרגש, אם כי כוונת עמידתו חלה בתקופה מאוחרת קצת, שכן המושגים והציורים — מלחמה בשטן, הרגשת נקמה ושחוקה, הבעת רוממות רוח — אינם של ילד אלא של נער (וילד שוים לו שטן־שיד ושטן־צל, ושין שמאל נוהגת בפי תינוקות גם במקומות ששין ימין שרירה וקיימת). דהין שנעיר, כי המספר חוזר לנושא שירו בבואו, בסיפורו הנפלא, סיפור נאה מסידור תפילתי למנות את החגים ולפרשם, הוא אומר: "אנו יושבים בחדר ולומדים מעשה הקרבנות שמיטה ויובל, כנגדנו בישיבה של מעלה יושבים כ"ד אלף תלמידיו של רבי עקיבא שמתו בין פסח לשבועות. ובשעה שהקדוש ברוך הוא זוכר את בניו שנותרים נפשם על התורה מוריד דמעות ומרווח את הארץ והגנים מתקשטים בציצים ופרחים והוא מבלבל, זה היער שבל"ג בעומר הינוקות יוצאים לשם עם רבותיהם, קשת וחצים בידם ויורים כלפי השטן, עדיין הוא עומד בין שמים לארץ, זורקים בו חצים עד שבשרו נעשה ככברה זו שאינה יכולה לעכב בתוכה כלום כך הוא אינו יכול לעכב השפע שיורד לעולם בנכות ישראל שקיבלו את התורה" (בשובה ונחת, עמ' קנ"ט—ק"ס).

שתי שורות הסיום המאגיורות של השיר, המטעימות את רגש הביטחון

על דרך הבלטת הניגוד (ילד קטן — שגיאות), מתבלטות ביותר, אם נתעורר על מקרה לא-מקרה: מעבר לעמוד, שבו נדפס אותו שיר, נדפס קול-קורא של נכבדי בוטשאטש, וענינו פנייה אל אחינו הנדיבים, עם אלקי אברהם — החתומים אביש שטרן, הירש אברדם וישראל משה פרמינגר, באים לבכות את השריפה הגדולה בבוטשאטש, שפרצה בִּי אייר בחצות-לילה:

...ועד ארגיעה עמדו כארבע מאות בתים. רובם ככולם בתי יהודים, בלבת
 אש נורא מתלקחת עד לב השמים וארבעה בתי כנסיות וספרים לאין ספור
 ושתי גפסות איש ואשה היו למאכלת האש הגדולה, בתים גדולים וטובים
 לשממה, רחובות גדולות מאין יושב. הה, כל קינות חורבן ירושלים ושוממותיה
 נתקיימו בנו. מי יתאר המהומה והמכוכה, שואה ומשואה, שבאו עלינו. המש
 מאת משפחות ישראל, שהם כשלושת אלפים נפש, נשארו בעירום ובחוסר
 כל, קרועים ובלואים, ערומים ויחפים, בלי מחסה ובלי כסות מתגללים
 אנשים וטף בחוצות, בוכים ומיללים מכאב לב ושב־רוח על חרבותיהם, אשר
 שנתרוששו ונאבדו. תחרשנה האזניים משמוע אנקת הבעלי בתים, אשר
 אתמול היו בעליהון, בבתיים מלאים כל טוב ועתה בר־לילה היו עניים
 ראביונים, עולליהם מבקשים לחם ופורש אין להם. על גלי החרבות וערמות
 הדשן שוככות הנשים ומקננות בקול מר צורח, פולח כליות ולב, ובצדן
 הזלכים זקנים ונערים ובוכים ומצפצפים כאפרוחים על גורלם המר ושרם
 הגדול כים. מהם שוככים בבתי החולים, דלים ושרופים, חולים מסחד ובהלה
 ומהם שוככים בעזרת נשים והד הקולות ואנחותיהם משברים הלבבות ונוקבים
 עד תהום הנפש. ואף אם רבים הנשאים אספו אל ביתם קרובים ומכירים
 נשרפים ומאיה עיירות מספקים להאומללים לחם צר, אבל לא על הלחם
 לבדו יחיה האדם — — —

מקרה לא מקרה: דף עתון ומצדו זה שיר, בכור שיריו של מי שעתיד
 להיות כינור ותנים לעיר מולדתו בוטשאטש, ומצדו זה קינת-חורבנה.

ד

שירו השני שמו: "דום" ונדפס לאחר כחזשיים ימים (שנה א', גל' י"ב,
 י"ח בתמוז תרס"ד, 1 ביולי 1904) וכך לשונו:

אל זמר אל שיר	דום נא כגורי,
כגורי נא דם!	גם אמה הנבל.
אל תזמר, אל תנגן	ימי אבל הימים
כי רע לנו היום.	קרובן האמה;
	אל נגן, אל שיר
	יד לפה נשימה.
	רע לנו היום
	הימים ימי-אבל,

השיר כקודמו שעת-כתיבתו כשעת-פירסומו מכוונות ללוח-הימים, בכל
 הנכון לשבעה-עשר בתמוז, והקוראים ודאי נערבה להם, נעימת-האבל

בנעימת החרדה לחליו של הרצל ולא יצאו יומיים ונכפל אבלם, שנוסף יום-אבל בלוח-ישראל, הוא יום כ' תמוז. עורך „המצפה“ שקד לאגוד ביטויי האבל החמים והנלבבים, שניתנו בקהילות ישראל בגליציה, ובמדור: מכתבים מערי השדה, קראנו גם כתבה קצרה החתומה: ש"י טש (גל' ט"ו, י"א) תרס"ד, 21 יולי 1904) לאמור: „בוטשאטש. גם בעירנו הספידו את גדול ישראל ד"ר הרצל ז"ל שתי פעמים בביהכ"נ. בפעם ראשונה נשא מספר מר י"ב שפירא ור' צבי שטערן ובפעם השנית מר ליבוש פריעד, הרב ד"ר רונמאן והמגיד הידוע ר' משה פרידמאן מקובנא. בשעת המספר היו חנויות הרבה סגורות. על בתיים רבים התנוססו דגלים שחורים“.

גם השיר השלישי שעת-כתיבתו כשעת-פירסומו מכוונות — בפתח חשעה באב; ואמנם הסיפור, שניתן על יד השיר, הוא סיפורו של שלום אש: „חשעה באב“. שם השיר „ירושלים“ (שנה א' גל' י"ד, ג' באב תרס"ד, 15 ביולי 1904) וכך לשונו:

קריה נשגבה, ירושלים,	אהבה נאמנה עד שאולה
ששוני את בעת צרתי.	אשבע לך, ארים ידי השמים
לא אשכחך כל עזדי בחיים,	כל אשר לי פה בגולה
כי אך בך היא נחמתי.	אתן כפר בעדך, ירושלים.

אהבה נאמנה עד שאולה	גם חיי, גם רוחי ונשמת
אשבע לך, ארים ידי השמים	אתן בעדך עיר הקדש,
כל אשר לי פה בגולה	זכרוןך אעלה על ראש שמחתי.
אתן כפר בעדך ירושלים.	ביום חג ומועד, שבת וחדש.

השיר התם הזה חוזר אליו המספר לימים ואף מפרסמו פעמיים — הן בפרק השבעה-עשר והן בפרק השמונה-ושלושים בסיפורו הגדול „אורח נטה ללון“. הקורא מתבקש לחזור ולקרוא את שני הפרקים האלה וילמד מתוכם עד מה זכרו של השיר נטוע היה. בלב המספר לא בלבד כעדות אלא גם כתעודה. כי, אמנם, תעודה הוא מיעד לו בחיי עירו, ובשיחה שבינו ובין ירוחם חפשי שעלה לארץ-ישראל ונצטרף בה לקומוניסטים ונתגרש ממנה וחזר לעירו. נשמעת בת-קול של מריבה בנפש המספר עצמו על שום שתיים עזיבות שעזב את ירושלים, באופן שמוסר-הכליות שלו עצמו מתלבש כדמות קטיגוריה בפי ירוחם, שנמשך לארץ-ישראל משום עליתו של המספר אליה ובבואו אליה לא מצאו, והרי קטע השיחה (עמ' קי"ד-קט"ו):

אמר ירוחם אתח ישבת בברלין ונהנית מכל הטובות של יושבי כרכים
ובלבנו אנו הכנסת את ארסה של ארץ-ישראל.

שמתי פני בירוחם וצעקתי ארס אתה קורא לחיבת הארץ. איני רוצה
לפלפל אתך. אבל אמור לי בבקשה ממך. מה הייתי צריך לעשות לפי דעתך.
הביט בי ירוחם בנחת ואמר בנעימה למות. אדוני, למות.
אמרתי לו קצת בחיי?

אמר ירוחם אם לא מצאת קורת רוח משיבתך בארץ ישראל צריך היית
אדוני לאבד עצמך לדעת.
לאבד עצמי לדעת?

הוסיף ירוחם ואמר או להעלם. או לעלם את שמך. שלא יידעו שאחיה
חי. אי...
או?

או ללכוש כלי גולה ולילך ממקום למקום ולנשק עפר כל הארצות
ולהכות על לבך ולומר אני הוא זה שמשכתי אנשים אחרי לארץ ישראל
וסעייתי. אל תהוו נמשכתם אחרי.

אמרתי אני לירוחם וכי אני פתיחי שיעלו אחרי לארץ ישראל.
אמר ירוחם רצונך שאומר לפניך דבר, כגון שיר שחיברת עד שלא
עליח לארץ ישראל.

אני לירוחם. שיר שחיברתי אני?
השונה ירוחם שתי רגליו ועמד מלוא קומתו לפני והגיח שתי ידיו על
לבו וקרא בנעימה:

אהבה נאמנה עד שאולה
ושבעתי לך באלהי השמים
כל אשר פה לי בגולה
אתן כפרך ירושלים.

אני. שתוק ירוחם שתוק.

אבל ירוחם לא שתק, אלא הוסיף וקרא

גם חי גם רוחי גם נשמתי
אתן בעדך עיר הקודש
בהקיץ ובחלום את ראש שמחתי
חגי ומשושי שבת וחודש.

אני לירוחם, שתוק בן אדם. אמרתי לך, שתוק.

ירוחם לא שתק אלא הוסיף וקרא

קריה נשגבה עיר עולמים
אם מלך אין כך ועמך עם עני
מראש ומקדם עד קץ הימים
קשר אדני בך את תקות השני.

אמרתי לו לירוחם אם אינך שתוק הריני מניחך החולך לי. לא השניח

בדברי וקרא

ואם יאטר עלי פיו בור קברי
עם מתי עולם שוכני קברים
בשאל תחחית את עוזי וסברי
עיר לנו עז תפארת ערים.

אולם כשם שראינו אותו מסרב לשמוע את השיר מפי ירוחם, כך נראה
חובע את השיר ממנו (שם, עמ' רס"ה-רס"ו).

אמרה רחל לבעלה [ירוחם חפשי] עכשיו שנגמר הענין אין לך עליו כלום.
אמרתי לה ודאי שאין לירוחם כלום עלי. אבל אני יש לי עליו, שיר אחד
יש לי בידו. הרי אני נושה בו שיר.
נסתכל ירוחם בפני ואמר מה שיר יש לך בידי.
אמרתי לו אותם החרוזים של שמים ירושלים חיים. איני מניחך עד
שתאמרם.

בדקני ירוחם בשתי עיני וראה שאני רוצה לשמעם.
עמד על רגליו והעביר ידיו על תלתליו ושר

אהבה נאמנה עד שאולה
בשבעתי לך באלהי השמים
כל אשר סה לי בגולה
אתן כפרך ירושלים

אמרתי לו לירוחם עד כאן ולא עוד? הרי בראשונה ידעת עוד בית.
הוסיף ירוחם ושר

גם חיי גם רוחי גם בשמתי
אתן בערך עיר הקודש
בהקיץ ובחלום את ראש שמחתי
חגי ומשושי שבת וחדש

אמרתי לו לירוחם עד כאן ולא עוד? ידע אני בך שאתה יודע עוד בית.
הוסיף ירוחם ושר

קריה נשגבה עיר עולמים
אם מלכך אין בך ועמד עם עני
מראש ומקדם עד קץ הימים
קשר אדני בך את תקות השני.

וכאן נטל את רחל אשתו בשתי ידה והגביה קולו ביותר ושר
ואם יאטר עלי בור קברי
עם מתי עולם שוכני קברים
בשאל תחתיות את עזי וסברי
עיר לנו עז תפארת ערים.

עינינו הרואות כי המספר בבואו לחזור ולפרסם את שירו. שנדפס קודם
שירוחם בא לעולם, מביאו לפנינו בנוסחה אחרת. אם לא נניח, כי היא
הנוסחה מעיקרה והעורך קיצרה, הרי שהמחבר הטיל בה שינויים — קטנים
יותר בשני הבתים הראשונים, וגדולים יותר בבית השלישי, שנוסף עליו בית
רביעי, שכולו חידוש, שהרי הבית הרביעי בשירו ב"המצפה", אינו אלא חזרה
על הבית הראשון, אמנם. גם מהדורה בתראה עשויה כרוחה וכמוגה של

מהדורה קמאה, אבל השינויים הקטנים, לא־כל־שכן הגדולים, מחסנים את השיר, אם כי הם נוטלים את קלותו ומגבירים את חומרתו. ולא עוד, מהדורה בתראה משולבים בה הדי שירי־ציון רחוקים וקרובים, למן ר־יהודה הלוי („דרשתיך ואם מלכך אין בך“) עד מנחם מנדל דוליזקי („לך נפשי מרחוק הומיה — — עד תאטר בור קברי עלי פיה“). וראוי לעיין גם בשינויים אחרים — פעם ראשונה ירוחם או מר את השיר, פעם אחרונה הוא שר אותו, לאמור שנזדווגה לו מנגינה שעשאתו כשיר פשוט, כדרך שיר אחר בידיש שחיבר הנער, וענינו מעשה־סוכה, שנעשה כשיר־עם לכל דבר. שינוי אחר הוא, כי בפעם הראשונה אנו שומעים מפי ירוחם: „יודעני ששיר זה אינו חביב עליך, נשתבח טעמך ונמאסו עליך, תרוזים ירושלים שמים“ (עמ' קט"ו), והדברים הולמים שתי הנוסחאות של השיר שיש בהן תרוזים שמים — ירושלים ובנוסחה ראשונה אפילו כפליים; ובפעם האחרונה אנו שומעים מפי המספר לאמור: „אמרתי לו אותם התרוזים של שמים ירושלים חיים“ (עמ' רס"ה) והרי חריזה חיים מצויה במהדורה קמאה בלבד, וממילא אין ירוחם יודעה, כי השיר, על תיקון־נוסחו, בא פעמיים — פעם אחת באוירה מקניטה ופעם אחת באוירה מפייסת, ענין הוא לענות בו.

ה.

השיר האחרון באותה שנה שמו „לאור הנר של חנוכה“ (שנה א', גל' ל"ה, א' בטבת תרס"ה, 9 דצמבר 1904) וכך לשונו (בעתון ניתן בלא ניקוד):

ואשמח: אך פתאם
 ושמחתי ממני נדחה,
 ולא־רץ לאשי השפלהי
 ואקרא בכאב ואנתה;

רבזנו של עולם איככה
 ונתחתי בגלית הא־רקה?
 עד אנה תכלינה עינינו?
 עד אנה לא תעלה ארוכה?

לפנים לישע יצאת
 ותאר חלדנו במחשכים
 ומדוע עובתנו עתה
 ולישועתך אנו מחכים?

דוקם דועכים הנרות
 ונגזרות כהים יפיצו
 ואני עומד על גבם
 וחיונות בי יקיצו.

דוקם תאיר השלהבת
 ולפני תרחפה (ת רחפנה) נשמות,
 אזכרה ימים מקדם
 בהיותנו עם עלי אדמות

ורשף קדש בי תפרץ
 ואזכר גבורי המכבים
 עת לריב ריב עם
 קמו מידי זדים רבים.

דומם דועקים הנרות
ומפיצים אור קמעה
מה ידלק עוד במנורה —
השמן? לא, הדמעה.

ואתאבל ואקונן מר
כתי על שפלות האמה
ולמנורת התנקה התגלגלה
ומטף מעיני הדמעה.

כל ארבעת השירים מכוונים לשעת־פירסומם וסביביה — ל"ג בעומר, שבעה עשר בתמוז, תשעה־באב, חנוכה, וככל המשוער לא פחות שיש לפנינו כוונת הכותב, יש לפנינו בחירת־העורך, והיה, כנראה, גם שירים אחרים לפניו; ושתיים ראיות בידנו. ראיה ראשונה: המספר עצמו מדבר על ריבוי הכתיבה וביחוד כתיבת שירים בימי ילדותו ונעוריו — במבואו לתרגום הנזכר של "סיפור פשוט" הוא כותב: "א חוץ די ספרים הנשרפים זענין אויך א סך פון מיינע כתבים פאָרניכטעט געוואָרן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָרום, אַז איך בין אוועק פֿון דער היים, האָב איך איבערגעלאָזט אויף הפקר א פולע שטוב מיט כתבים. מיינט איר, אַז איך זאָג אַ גוזמא? זאָג איר אייך א פולע שטוב — פשוטו כמשמעו. א יינגעל איז א שוואכער שומר" (חוץ לספרים הנשרפים נשמדו הרבה מכתבי במלחמת־העולם הראשונה, כי כשיצאתי מביתי, הנחתי הפקר חדר מלא כתבים. סבורים אתם, שאני אומר גוזמה? הריני אומר לכם: חדר מלא — פשוטו כמשמעו. בחור הוא שומר גרוע). ובנאומו באוניברסיטה בירושלים, בטכס קבלת תואר דוקטור, אמר: "היאך הייתי ערשה אם מצאתי פיסת נייר כתבתי על הנייר, לא מצאתי נייר כתבתי על לוח־לבי, אם ישבתי בבית או בבית־המדרש כתבתי, אם הלכתי בחוץ או טיילתי ביער לחשה לי בת־שירתי את שיריה בעל פה. מטורח השירים לא היתה לי מנוחה לשקוד על דלתי התורה. — — — לא היה יום שלא גברה עלי שירתי. כל פיסת נייר שנודמנה לידי לבשה שיר או סיפור או מחזה. — — — כשהלכתי לפני חמישים שנה לארץ ישראל הנחתי את כל כתבי בבית אבא. חדר גדול תפסו. חדר שכזה בארץ ישראל שווה כמה וכמה אלפים דמי מפתח". ראיה אחרונה — נשמרו לנו קצת תשובות של העורך במדור ארגז מכתבים. באותו גליון עצמו, שבו נדפס שירו ראשון, נקרא: "ש"י טש. [טשאטשקיס] בב. [בוטשאטש]. נסכים, אך שמור מוצא פיד, את השירים קיבלנו; אך שבענו, לשירים גדולים אין מקום כלל"; ובאחד הגליונות, שקדם לפירסום שירו השני, אנו קוראים (גל' ט, כ"ז בסיון תרס"ד, 10 ביוני 1904): "ש"י טש. [טשאטשקיס]: לכשיפנה המקום". ובאחד הגליונות שלאחר פירסום שירו השלישי, אנו קוראים (גל' ט"ו, י' באב תרס"ד, 21 ביולי 1904): "ש"י טש. בב. הואיל נא לכתוב ויקובל בתודה, אבל בלי אריכות — הכל לגליון אחד". ההדגשה הכפולה של הסירוב לשירים גדולים מניחה פתח־השערה, כי המשורר הצעיר או ששלח או שביקש

לשלוח שירים ארוכים יותר, והרי מתוך קבוצת שיריו בידיש למדנו, כי הארוכים שבהם הם גם החשובים שבהם, ואפשר כמותם היו עשויים שיריו הארוכים בעברית, ונמצא שגם הם היו מעשה-בלדה שמתכנתה אפית, ואולי הפסידנו סירובו של העורך את טובי השירים. על-כל-פנים סירובו סירוב כולל היה וחזר עליו בארגון-המכתבים שלוש פעמים ובפעם השלישית (גל' י"ב) לאמור: „להשלחים לנו שירים זה שתי פעמים העירונו במקום הזה, כי לשירים גדולים אין מקום בשום אופן. עניני הגליון רבים והמקום צר. נעיר בזה להמנסים כוחם בחיבור שירים. כי עיקר השיר אינו הלשון היפה וההברות השוות והשקולות בסוף, עיקר השיר הוא רוח השירה. ע"כ [על-כן] אל נא יתערמו אלה ששיריהם לא יתקבלו". מותר אפוא לשער, כי גם משירי הנער קירב העורך מה שנראה לו בהם עיקר, לפי רוח השירה, וביתר דיוק: לפי ענינה, ענין-המועדים, ונמצא ייצוגו של הנער כולו כובד ראש ונחסרת ממנו קלותו, והרי מידת ההומור, שמצינו לימים בכתביו דאי היתה נטועה בו מסבע ברייתו. שעל כן נחזיק טובה לעורך שהגיה בידנו סימן קלוש לדבר — באותו גליון עצמו. שבו נדפס השיר „דום", נדפס גם בתמימה ש. י. טש. [טשאטשקיס] מכתב ששמו „מתוך שנאה", וכך לשונו:

המואבים צררו לבני ישראל בנכליהם

ע"כ [על-כן] הפקירו להם בנותיהם לעשות נבלה.

והחסידים ישלחו לבית הספר בנותיהם.

יען כי ישנאו את ההשכלה

ולחשלום דברינו — בכתבה מעירו, החתומה בראשי-תיבות של שמו, (שם, גל. ט', כ"ד סיון תרס"ד, 10 ביוני 1904), מובא צרור ידיעות, כמו חידוש חברת ציון; חיפוש השוטרים אחרי חוברות ועתונים של אנרכיסטים; גזירת הגראף פוטצקי ליהודי-אחוזותיו לצאת חבושי-שטריימל ועטופי-טלית. אולם בראש הכתבה ידיעה על חפירה בעיר, שנמצאו בה שלושה גופים טמונים בסיד, שאומרים שהם מחללי ימי המות השחור, ואחריה: „בשדה הקברות מצאתי מצבה עתיקה טבועה באדמה משנת צ"א(?)". ראשית-רמו להתענינותו בקדמוניות עירו.

סיכומר-של-דבר: ר' שמעון מנחם לזר תעמרד לו הזכות, שנתן פתחון פה לנער הצעיר הדבר, וביותר שנתן לו להכריז על הבטחתו לאמור: ילד קטן שגיאיכות, עד לעמך תראה נפלאות; כי היא הבטחה שנתקיימה במלואה, הילד היה לנער והנער היה לאיש ואמנם הראה נפלאות. כן יוסיף ויראה ועינינו רואות ושמחות.

[ט"ו אב תשי"ח]